

Trouwens, de bedragen en de waarde van de goederen, die ex-Surinamers in Nederland naar hun familie in de West sturen, overstijgen de officiële hulp vele malen en deze privé transfers hebben wel degelijk een positief effect op het Surinaamse welzijnsniveau.

Welk van deze standpunten komt het meest met de feiten overeen? De zeventien auteurs, die in deze bundel hun licht laten schijnen over een aantal onderdelen van de Surinaamse maatschappij na 1900, zijn verdeeld. De bijdragen over de economie (van de hand van P. van Dijk en H. Buddingh') laten zien dat het onafhankelijke Suriname er niet in geslaagd is om zijn economie te laten groeien en om veel investeringen aan te trekken. De miljarden uit Nederland hebben inderdaad niet geholpen. Het is *überhaupt* opmerkelijk hoeveel energie Nederland in het onafhankelijke Suriname heeft gestoken en hoe weinig effect dat allemaal heeft gehad.

De bundel haalt veel overhoop, want naast de economie, de binnen- en buitenlandse politiek komen ook de positie van de Surinamers in Nederland, de godsdienst, de literatuur, de kunst en de muziek aan de orde. Een belangrijk onderwerp ontbreekt echter: een analyse van de asymmetrische economische en sociale ontwikkeling van de Creoolse, Hindoestaanse, Javaanse en Chinese bevolkingsgroepen. Als oorzaak werd vroeger meestal op de verschillen in gezins- en familieverhoudingen gewezen. Die lijken in de desbetreffende bijdrage van Gloria Wekker geen rol meer te spelen. Zijn die verschillen er dan niet meer? Die veronderstelling vraagt om een zorgvuldig, kwantitatief onderzoek en dat ontbreekt.

Wat ook ontbreekt is een samenhangende kijk op de toekomst. Is het mogelijk uit de fouten in het verleden te leren? Sommige bijdragen zwijgen hierover, andere niet. In de zeer lezenswaardige bijdrage van Buddingh' over de 'Failure of a model decolonisation' staan de passages over de toekomst van de Surinaams-Nederlandse betrekkingen zelfs op gespannen voet met de rest van het hoofdstuk. Dat is in feite één lang klaagverhaal over het rampzalig slechte beleid, zowel vóór als na 1975, van de Surinaamse politieke elite en van de Nederlanders met hun miljarden. Het is dan logisch om te veronderstellen dat de ontwikkelingsrelatie tussen beide landen zal worden verbroken, zodra de bestaande verplichtingen zijn afgewikkeld. Nederland wil zijn hulpverlening immers beperken tot landen, die niet alleen armer zijn dan Suriname, maar ook beter bestuurd worden. Maar in de laatste alinea's van zijn bijdrage ontwerpt Buddingh' alvast maar nieuwe voorwaarden voor nog meer Nederlandse hulp in de toekomst.

Deze kritiek neemt niet weg dat de bundel pionierswerk levert door zoveel aspecten van de recente geschiedenis van Suriname toegankelijk te maken. De bezorgers verdienen daarvoor een pluim, ook al om de uitstekende kwaliteit van hun eigen bijdragen. Rosemarijn Hoefte schreef een nuttig inleidend hoofdstuk met een overzicht van de Surinaamse geschiedenis, voorzien van een voorbeeldige bibliografie en Peter Meel behandelt in nog geen dertig bladzijden glashelder de constanten en veranderingen in de buitenlandse politiek van Suriname, waarin de banden met de regio steeds meer gewicht zullen krijgen dan die met het verre Nederland. In het licht van de rede is op die toekomstverwachting niets aan te merken.

P. C. Emmer

H. Binneveld, e. a., ed., *Leven naast de catastrofe. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Publicaties van de Faculteit der historische en kunstwetenschappen. Maatschappijgeschiedenis XXXVI; Hilversum: Verloren, 2001, 180 blz., ISBN 90 6550 437 0).

Vooraf in de bijdrage van H. Gras over het Rotterdams toneel en zijn bezoekers komt fraai tot

uiting hoe ver sommige Nederlanders verwijderd waren van de fronten van de Eerste Wereldoorlog. De titel van zijn artikel 'Per duikboot door een boerensloot' is overgenomen uit de samenspraak van Thomas Vaer en Pieter van januari 1917. Oubolliger reactie op de gruwelijke onderzeebootoorlog was nauwelijks mogelijk. Het onderzoek van Gras naar de Rotterdamse theatercultuur tijdens de oorlog is overigens ook door het vele cijfermateriaal een van de treffende onderdelen van deze bundel over Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog, een bundel die niet alleen door zijn herkomst — een studiedag in december 2000 van de Faculteit der historische en kunstwetenschappen van de Erasmus Universiteit — maar ook door de keuze van onderwerpen sterk op Rotterdam is gericht en vooral daarin zijn belang vindt.

Dat blijkt in het bijzonder uit drie stukken waarin de sociaal-economische en bestuurlijke ontwikkelingen van de stad aan de orde komen. P. van de Laar toont aan dat Rotterdam bepaald afweek van de bevindingen van R. van der Bie in diens proefschrift *Een doorlopende grote roes* (1995), aangezien het eenzijdige accent op de doorvoerhandel de havenstad tijdens de oorlog zeer slecht bekwam, terwijl de nijverheid onvoldoende soelaas kon bieden om het gat te vullen. J. C. Visser en M. S. Visser rapporteren in een voorlopig onderzoeksverslag over de toenemende inkomensongelijkheid en dan weer vooral in Rotterdam. De sociale onrust ten gevolge van een schrikbarende stijging van de werkloosheid in 1917 en 1918 en de groeiende schaarste aan primaire levensbehoeften uitte zich niet in georganiseerde stakingen, maar in rellen waarmee vooral vrouwen in de trant van een preïndustrieel protest de rijken en de overheid aansprakelijk stelden voor het schrijnende gebrek aan voedsel en behuizing. Erop volgend schrijft M. Brezet over haar onderzoek naar de gemeentelijke taken toen het rijk zich na afloop van de oorlog zo snel mogelijk uit allerlei sociale voorzieningen terugtrok en Rotterdam door de nood gedwongen een aanzienlijk deel van de zorg blijvend op zich moest nemen. Voorafgaand aan deze bijdragen gaat M. Kraaijestein in op de wijze waarop de Nederlandse gemeentelijke overheden in een ingewikkeld spel tussen rijkswetten, particuliere initiatieven, gebrek aan middelen en eisen van openbare orde aan de groeiende misère tegemoet kwamen.

Dit laatste stuk sluit goed aan op de op Rotterdam georiënteerde onderdelen van de bundel. De overige bijdragen van de hand van W. Klinkert en R. Janssens (leger en vloot en het neutraliteitsbeleid), H. Binneveld (Nederlandse inzichten inzake oorlogsneurosen), E. de Roodt (Nederlanders en de vele categorieën van vluchtelingen) en I. Blom (de ontwikkeling van het Nederlandse filmwezen tijdens de oorlog) gaan in op geheel andere aspecten. Ze zullen mede door hun onderling zo verschillende aandachtsgebieden zeker tot de gewenste veelzijdigheid van de studiedag hebben bijgedragen, maar vertonen in de gedrukte bundel weinig onderlinge samenhang.

In het voorwoord bij zijn *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (2001) herinnert P. Moeyes aan het woord van M. C. Brands, als zou het neutrale Nederland 'een cruciale wissel van de moderne geschiedenis' gemist hebben. In de inleiding tot de onderhavige bundel wordt eveneens naar diens oordeel verwezen — ditmaal over 1914-1918 als blinde vlek in het historisch bewustzijn van Nederland. Ook in de curieuze laatste bijdrage van de hand van P. Schulten en M. Kraaijestein over Nederlandse gedenktekens van de Eerste Wereldoorlog wordt Brands genoemd, zij het niet om hem bij te vallen maar om hem — ogenschijnlijk — te weerspreken. De Eerste Wereldoorlog heeft in Nederland namelijk wel degelijk een aantal van dergelijke gedenktekens nagelaten. Niettemin is er, zoals ook in de inleiding tot de bundel wordt geconstateerd, reden voor twijfel of de in steen gehouwen collectieve herinnering aan de oorlog meer dan een plichtmatige betekenis had. De auteurs wijzen onder andere op de geschiedenis van het in 1922 onthulde Marinemonument in Den Helder. Al in de jaren dertig was bij dat gedenkteken het verval maar al te zichtbaar. Na de Tweede Wereldoorlog

beitelde men de vrijwel onleesbaar geworden jaartallen 1914-1919 weg. Duidelijker kon het niet: de Eerste Wereldoorlog had in het plaatselijke geheugen nauwelijks of geen functie.

Rolf Schuurmsma

R. E. van der Woude, *Op goede gronden. Geschiedenis van de Christelijke boeren- en tuindersbond (1918-1995)* (Hilversum: Verloren, 2001, 630 blz., €44,-, ISBN 90 6550 673 X).

Bij het opgaan van de Christelijke boeren- en tuindersbond (CBTB) in de Land- en tuinbouworganisatie Nederland — in 1995 — gaf het bestuur van de CBTB opdracht tot het verrichten van een onderzoek naar haar geschiedenis. Daarbij moesten 'alle bronnen van de CBTB-archieven ... worden ingezien: op afdelingsniveau, gewestelijk en landelijk.' (15) Het valt aan te nemen dat de auteur, R. E. van der Woude, deze wat naïeve opdracht niet al te letterlijk heeft genomen. Toch ligt er nu een lijvige studie van zo'n 500 pagina's tekst.

Blijkens de vraagstelling wil de auteur traceren, hoe de CBTB door vertegenwoordiging van de leden bij de overheid, door praktische dienstverlening en door het ontwikkelen van levensbeschouwelijke grondslagen voor de agrarische sector — zie ook de titel — de belangen van de protestants-christelijke boeren en tuinders heeft willen dienen. De auteur ziet daarbij drie goed te onderscheiden, maar met elkaar samenhangende spanningsvelden, namelijk: een eerste tussen de drie functies van de CBTB (vertegenwoordiging, praktische dienstverlening en ideologische leiding), een tweede aangaande de relatie met de overheid (wederzijdse erkenning versus een voldoende kritische afstand), en een derde wat de relatie met de eigen achterban betreft (mobilisatie voor maatschappelijke actie tegenover het in de hand houden van spontane actiebereidheid). Onder deze spanningen moest de CBTB tussen 1918 en 1995 een sleutelpositie zien te veroveren en te behouden in het verzuilde maatschappelijke middenveld en in het zich ontwikkelende systeem van neo-corporatief bestuur en overleg. Daarbij schiep de voortdurende ontwikkeling in het agrarisch bedrijf voor alle partijen steeds nieuwe omstandigheden.

De auteur vertelt zijn verhaal met een grote veelheid aan details. Daarin komen in ieder geval de ontwikkelingen op het landelijke en het gewestelijke niveau ruimschoots aan de orde. De lezer verliest wel gemakkelijk de grote lijnen uit het oog, maar de auteur roept hem geregeld weer bij de les. Zo wordt duidelijk dat de CBTB vooral in de periode tussen 1930 en het midden van de jaren zeventig vrij goed met de gesignaleerde spanningsvelden weet om te gaan. De economische crisis, de wederopbouw, de naoorlogse structuurveranderingen in de agrarische sector en de ontwikkeling van de Europese landbouwpolitiek vragen om actief overheidsbeleid en om een diepgaande betrokkenheid van de sectororganisaties daarbij. De CBTB moet in dat verband een enkele keer medeverantwoordelijkheid nemen voor beleid dat bij een deel van de achterban op verzet stuit. De opkomst van de Boerenpartij in de jaren zestig is het duidelijkste teken daarvan. Maar er valt in deze jaren door belangenbehartiging bij de overheid op economisch en sociaal gebied ook veel te bereiken ten behoeve van de boeren en tuinders. De CBTB — geholpen door haar banden met de Antirevolutionaire partij — en de katholieke en neutrale sectororganisaties hebben hun achterban iets te bieden. Op het vlak van de praktische dienstverlening maakt de CBTB in deze periode een begin met voorlichtingsactiviteiten voor de boeren- en tuindersbedrijven. Zij realiseert vooral ook een omvangrijk stelsel van protestants-christelijk agrarisch onderwijs. Van dat laatste plukt de bond zelf weer de vruchten. De expansie van het onderwijs fungeert als een ideologisch strijdpunt en bindmiddel. Daarnaast dragen de scholen en de bijbehorende organisatiestructuur bij aan de uitbouw van de CBTB in de gewesten.